

PANNONHALMA KOLOSTORÁBAN 1961-BEN VÉGZETT RÉGÉSZETI KUTATÁS

Pannonhalmán, a kolostor 1961 évi helyreállítása alkalmával néhány probléma merült fel, — nevezetesen az egykori szintek magasságának megállapítása, — melynek megoldása csak régészeti kutatás útján történhetett. E célból kisebb ásatás elvégzésére kaptam megbízást. Az ásatás megkezdésekor a kolostornégyszög udvara már fel volt állványozva és az építkezéshez a szakmunkások és a segédmunkások egész gárdája vonult fel, hogy elvégezze a munkát. A rombolás (kutatás) és az építés munkája egymással versengve haladt.

A kolostor épületének megújítása, helyreállítása tulajdonképpen a kolostor életében, fennállása óta mindig történeti mérföldkövet jelentett. A legutóbbi helyreállítás után pedig egyszerűen nem tudnak napirendre térni a kutatók. Stornó helyreállítása felett még a mai napig is tart a vita, hogy vajon a helyreállítás mit hagyott meg, mit pusztított el és mit hamisított meg e történelmi nevezetességű épületen, melyhez hasonló igen korlátozott számban van országunkban. Látnivaló tehát, hogy aki az épületcsoport helyreállítására vállalkozik, nem kis feladatot vállal magára és nem is veszélytelen, mert számolnia kell azzal, hogy a műtörténészek kritikai céltablája lesz.

A valóságban a helyreállítás megvitatása építészettörténeti szakemberek körébe vágó feladat. Hogyan viszonyul a helyreállításhoz a régész? Minthogy a Pannonhalmán végzett régészeti feltárás eredményeit az „Arrabona” 1963 évi számában publikálom, célszerűbbnek tartom a helyreállítás régészeti szempontjairól e helyen szólni.

Mint tudjuk, egy épület felépítménye a sokszoros restaurálás következtében nem mindig tükrözi az eredeti alaprajz konstrukcióját, az eredeti szintviszonyokat, ezért szükség van az alapfalak megvizsgálására. A kutatóárkokban, az alapfalak mellett az idők folyamán lerakódott hulladékok sok esetben segítenek bennünket az épület korának meghatározásában.

Pannonhalmán, a kolostor quadratúrájában végzett ásatás, amellet, hogy eredetileg kitűzött feladatának (a középkori szintek megállapításának) megfelelt, olyan építészeti és tárgyi leletanyagot hozott felszínre, amelyek a kolostor jelenlegi építészeti egységébe nehezen, vagy egyáltalában nem illeszthetők bele, ennél fogva a kolostor történetének olyan korszakában képzelhetők csak el, melyből föld fölé emelkedő építészeti emlék nem maradt, vagy a hiányos kutatás miatt eddig nem volt ismert. A régészeti kutatás tehát új ismeretek birtokába juttatott. Vajon a helyreállításhoz milyen értékelésben részesítendőek azok a maradványok, melyeknek a ma álló épülettel látszólag semmiféle szerves kapcsolata nincs?

Pannonhalma története ezer évre tekint vissza, ha nem vesszük számításba azokat az időket, melyek a legendák körébe sorolhatók és régészeti vagy írásos dokumentumokkal nem igazoltak. Értem ez alatt Szent Mártonnak, — későbbi tórsói püspöknek, — az egykori római katona keresztény fiának ájtatoskodásait Pannonhalma hegyén. Az első szerzetesek letelepedése a X. század végén már a történeti tények közé sorolható, de sem az ő jelenlétük, sem az István király által alapított első kolostorépület tárgyi valóságában nem ismeretes, majdnem annyira legendászerű, mint Szent Márton ájtatoskodása Pannonhalma hegyén. Mindazok a kutatások, melyek erre az időre mutató dokumentumokat hoznak, vagy hoznának napvilágra, a történetkutatásnak nagy szolgálatot tennének, hiszen ismereteink erre a korra vonatkozóan nem csak Pannonhalmát illetően, hanem országos viszonylatban is hiányosak.

Ma már mind távolabbi tudományágak közelednek egymás felé azzal az igénnyel, hogy az egymás eredményeinek felhasználása és összevetése révén a történettudomány egészét alkossák. Az írásos források kutatása, a tárgyi objektumok régészeti feltárása,

a művészettörténet, az építészettörténet, a néprajz, a nyelvtudomány, a természettudomány és egy sereg más tudomány együttesen részesei annak a nagy rekonstrukciós munkának, melynek neve: történettudomány. Mi a műemlék? Történetünk egy-egy szakaszának tárgyi valóságában fennmaradt dokumentuma. Sokszor nem is egy, hanem több korszaknak jegyeit viseli magán. Pannonhalma esetében kikristályosulása egy történeti folyamatnak. A műemlék minden esetben a tömegekhez szól. Az elméleti kutatást közvetíti a nép felé. Népszerű történettudomány tehát nem lehet hamis. Ma már a valóságot kell tükröznie. A valóságot pedig csak akkor tükrözheti hamisítás nélkül, ha a helyreállítást gondos, körültekintő, alapos kutatás előzi meg. Alapos kutatás vonatkozik azokra a korszakokra is, melyeknek nem minden maradványa mutatható be az épület helyreállításának keretén belül. Azonban a tudományágak nagy összefonódásának ebben a korszakában a műemlékvédelem zárkózhatik el a legkevésbé azelől, hogy a történettudomány egészét szolgálja.

H. Gyürky Katalin

A PANNONHALMI FŐMONOSTOR KERENGŐJÉNEK RÖVID ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

A 996-ban Géza fejedelem által alapított benedekrendi apátság templomát István király valószínűleg 1001-ben (más forrás szerint 1003-ban) szentelteti föl. Erre az öt, illetve hét évré tehető az első pannonhalmi monostor megépítése. Ennek az első apátsági építkezésnek a nyomát elsöpörte az idő.

Újabb építkezésről 1137-ben beszélnek írott forrásaink. Dávid apát ekkor minden bizonnyal csak a korábbi épületek javítását, helyreállítását, illetve bővítését végeztette el. Valószínűleg ennek a munkának az emlékét képezi a nyugati kerengőfolyosóban legutóbb, H. Gyürky Katalin által feltárt dongaboltozatos helyiség (pince) falainak kisméretű kváderkövekből készült, a boltváll magasságáig terjedő alsó része. A boltozat maga és a homlokfalnak a boltváll magassága fölötti, az alsó résztől jól elváló nagyméretű kváderekből faragott része valószínűleg XIII. századi, s az Oros apát-féle kerengővel egyidős. A kerengő kialakítása jól indokolja az alatta levő helyiség beholtozását. Van a kőtárban néhány tagozott kő is, amely ebből az építési korszakból származik, így pl. egy-két román oszloplábazat, melyek a párna- és horonytagok merev egymásfölöttisége alapján legkésőbb a XII. századba helyezhetők.

A pannonhalmi monostor legjelentősebb építési korszakát Oros apát építkezései képezik. Az okleveles anyag tanúsága szerint feltehetően 1224 novemberében felszentelt apátsági templom lényegében azonos a ma is fennálló épülettel. A későgótikus átépítés ezt csupán színezi, s Storno restaurálásai is csak kissé halványítják el. Noha a kerengő esetében nem vagyunk ilyen szerencsések, mégis a maradványok sok adattal szolgálnak ennek a XIII. századi későromán kerengőnek az elméleti rekonstrukciójához.

Eredeti elhelyezésében ma csak két nagyobb összefüggő részlet látható Oros apát kerengőjéből. Az egyik a templom és a kerengő közös fala közepén a Porta Speciosa-val, a templom déli díszkapujával. A kapuépítmény eredetileg előreugrott a falsíkból, de ez utóbbit 1486-ban köpenyezéssel látták el, így ma a kerengőfolyosóban a XIII. századi falsík csak a Porta közvetlen szomszédságában, annak nyugati oldalán látható, ahol a köpenyezés megszakításával falfülkét alakított ki a későgótikus mester. Ennek a XV. századvégi fülkének tulajdonképpen csak keretezése, valamint felső és alsó lezárása készült újonnan, mert hátfalát — mint említettük — a XIII. századi templom külső falsíkja, keleti oldalát a Porta Speciosa előépítményének nyugati végződése, nyugati falát pedig a templom támpillérének keleti oldalsíkja alkotja.

2. Az északi kerengőfolyosó a helyreállítás után

Ezt a támpillért tehát, amely mindhárom szabad oldalán vakolva volt, ugyancsak a XV. századi köpenyezéskor építették be, amikor az új falsíkot a Porta előépítményének — és egyben a szóbanforgó támpillérnek — a külső síkjában alakították ki. E támpillér egyébként külön érdekességgel is szolgál. Alsó szakasza nem építési munka eredménye, hanem egyszerűen az eredeti helyén hagyott talajközetből van kifaragva, bizonyoságául annak, amit H. Gyürky Katalin ásatásai és az in situ-részletek elhelyezkedési viszonyai is megmutatnak, hogy t. i. a kerengő és az udvar járószintje idővel mélyebb szinten alakult ki és a falazás a talajszintből kiálló homokkőszikla előnyének felhasználásával történt. Leszámítandó természetesen a felhasznált talajközet magas-

3. A főapátsági templom déli gádorfala helyreállítás után

egy, a fejezetekhez hasonlóan stilizált növényi díszű konzol helyezkedik el. A küszöb és a timpanon, valamint — a kőtári emlékműanyagból és a Porta Speciosa analógiájából következtetve — a ma már hiányzó oszloptörzsek is vörösmárványból készültek. A kaput 1486-ban falazták be, minthogy a kerengő ekkor készülő boltozatának egyik válla éppen a kapu tengelyébe esett. S végül, ha H. Gyürky Katalin ásatási eredményei alapján azt is figyelembe vesszük, hogy a XIII. századi kerengő udvari falai majdnem ugyanott helyezkedtek el, mint a későgótikus átépítés ma is álló falai, azt is biztosra vehetjük, hogy a későromán kerengőt nem látták el boltozattal, hiszen — az akkor használatos keresztboltozási rendszer mellett — a szóbanforgó kapu elhelyezése nem tette lehetővé ezt. A boltozatlan kerengő tetőszéke hosszabb ideig rossz állapotban lehetett. Ezt látszik tanúsítani Kőfalvi Imre észrevétele, amely szerint a Porta Speciosán régi vízközpödés nyomait találta.

4. A déli főhajófal egyik konzola

ságából a XV. században kialakult jelenlegi járószint és a XIII. századi padlószint kb. két lépcsőnyi különbsége, amely a XIII. századi refektórium alább tárgyalandó bejárati nyílásának mai küszöbmagasságáról jól leolvasható.

Oros apát kerengőjének másik eredeti elhelyezésében álló, összefüggő darabja a refektórium most feltárt bejárata. A déli kerengőfolyosó traktusfalának nyugati végében álló kapu háromlépcsős bélétnek konkáv sarkaiban oldalanként összesen két-két oszlop a keleti oldalon levél-díszes, a nyugatin bimbós fejezettel, s a fejezetekkel egy sorban a két ajtókévén egy-

Pannonhalma későromán-koragótikus építési korszakán belül három építési szakasz állapítható meg. Az első szakaszhoz a refektórium régibb részei tartoznak. Ez egy olyan francia eredetű ciszterci építőműhely munkája, melynek további építkezéseknél nyomon követhető. A második szakaszhoz a refektórium újabb részei és a templom régibb részei tartoznak. Ez egy vegyes összetételű, különböző magyarországi építkezések résztvevőiből alakult műhely munkája. A harmadik szakasz, amelyhez a templom újabb részei és a kerengő egykori udvari fala tartozik, megint ciszterci műhely munkája, mely burgundiai, maulbronni, ill. bambergi származású és melynek további munkássága az osztrák és cseh ciszterci monostorok építkezéseinél követhető nyomon.

Oros apát építkezéseinek ez a három szakasza jól leolvasható a kerengőre nyíló

két egykorú kapuzatról, a refektórium most feltárt bejáratáról és a Porta Speciosáról is. A refektórium kapuzatánál ugyanis — Kőfalvi Imre vizsgálatai nyomán — kétszakaszos építkezés állapítható meg. Az üledékes kvarc homokkőből készült két bélletfal és káva a hozzájuk tartozó fejezetekkel ill. konzollokkal, valamint lábzatokkal az első építési szakasz termékei. Második szakaszban a vörösmárvány küszöbburkolat, oszloptörzsek és timpanon, valamint a puhaméskő bélletívek készültek.

Ugyancsak ebből a második szakaszból származik a Porta Speciosa két ferdesíkú vörösmárvány bélletfala a kávékkal, két vörösmárvány bélletíve és fehér édesvízi puhaméskőből készült fejezetei. A kapuzat összeállítására azonban csak a harmadik szakaszban kerül sor, amikor a három gazdagon díszített, áttört bélletívet és a ma a kőtárban látható, eredetileg a Porta Speciosához tartozó oszlop-székeket és lábzatokat faragják valószínűleg olaszországi eredetű fehér mészkőből.

Fentebb említettük, hogy az északi kerengőfolyosó és a templom közös falát a későgótika köpenyfalazással borította be. Ugyanez történt a nyugati kerengőfolyosó esetében is. A legutóbbi helyreállítási munka idején egy faragott kő kiemelésével ideiglenesen láthatóvá vált a nyugati kerengőfolyosó és a népbéjáró folyosója közös falának nagykváderes román kori falmagja. Ez ugyanúgy egyezik a régészeti feltárásnak a XIII. századi és XV. századi kerengő alaprajzi azonosságára vonatkozó adatával, mint ahogy a fentebb leírt XII. századi pincefalnak az Oros apát idejéből származó boltozata — megfelelő elméleti kiegészítés után — megfelel a XIII. századi járószintről a fentebbiekben írottaknak. A feltárt alapfalak, de a sok tagozatos kő is szolgáltatnak annyi konkrét adatot Oros apát kerengőjéről, hogy — tekintetbe véve az egykori magyarországi kolostorok mondhatni száz százalékos pusztulását — fel kell hogy ismerjünk kivételes jelentőségét Magyarország műemlékállományában.

Az 1486-os évszámmal jelezett későgótikus építési periódus nemcsak a padlószintet szállítja le, hanem — az imént tárgyalt XIII. századi részekről eltekintve — a teljes kerengőt átépíti. A keresztfolyosó lényegében ma is XV. századi formáját őrzi: ez a kerengő valamennyi udvari falára, ezenkívül a keleti, nyugati és északi szárny traktusfalára, illetve annak köpenyezésére és teljes boltozatára egyaránt vonatkozik. Ekkor készültek a boltvállak emberfejes és növényi díszű konzolai. Előbbiek a bűnöket, utóbbiak az erényeket jelképezik a jó és rossz harcában. Ezért helyezte azokat általában egymással szembe a gótikus mester. A kerengőablakok mai rendszere is ekkor váltja fel a már csak másodlagos tagozott kövekből rekonstruálható ikeroszlopos XIII. századi román nyílásformát, melyet a kerengőben kőtárszerű felállításban rekonstruáltunk. A Porta Speciosa melletti későgótikus falfülkéről már megemlékeztünk. Döntő változást jelent a kolostorudvar megjelenésében, hogy a kerengő-

5. Másodlagos románkori tagozatos kövek a későgótikus kerengőfalban

folyosókra emeletet is építenek; erről tanúskodik — legalábbis a keleti szárny esetében — a most feltárt két kisméretű, élszedett kőkerettel ellátott, oblong alakú emeleti ablak. Ennek a későgótikus építési korszaknak valamennyi falában — köpenyfalaiiban is — bőven találunk XIII. századi tagozott köveket másodlagos felhasználásban. A déli kerengőfolyosó traktusfalának keleti végén a XVIII. századi átépítés idejéből származó feliratos tábla jelzi, hogy ott volt a refektórium régi bejárata. Ez minden bizonnyal a későgótikus ebédlő bejáratára vonatkozik, amelynek megépítése a boltozás miatt befalazott — a folyosó tülso végén nyíló — fent ismertetett románkori bejárat pótlása érdekében vált szükségessé. Abból, hogy a refektórium új bejáratát a folyosó másik végén nyitják meg, esetleg a középkori ebédlőterem nagy méreteire és keletnyugati tengelyű, bencés típusú elhelyezkedésére következtethetünk.

A török idők a Győr elővárat képező Pannonhalma fölött sem múltak el nyomtalanul. A kolostor kerengőudvarában a körte-keresztmetszetű ciszterna valószínűleg abból az időből származik, mikor a kolostort erődde alakítva, végvárként használják. A végvári harcok szereplőinek neveit találjuk bekarcolva, évszámokkal ellátva a Porta Speciosa belfalán.

A török hódoltság ill. veszély elmúltával Karner Egyed főapát (1699—1708) helyreállítási munkái hagyják az első maradandó nyomot a kerengőben: a Porta Speciosa oszlopszékeit, lábazatait és oszloptörzseit újakra cserélik ki. A régieknek egyes darabjai a kőtárban láthatók. A barokk korban kapja a díszkapu a múlt században megújított, s most eltávolított színezését (aranyozását) is. Régi ábrázolások tanúsága szerint a gótikus kerengőablakokat befalazzák, s helyükre kisméretű oblong barokk ablakok kerülnek. Sajghó Benedek főapát 1723-ban kezdődő építkezései során átépítetteti a déli kerengőszárnyat, bekapcsolja azt a főapáti szárny folyosórendszerébe, elbontja a későgótikus refektórium-bejáratot, átépíti a szárny teljes boltozatát. Ez a munkája egyike a barokk korszak restaurálásához közel álló megnyilvánulásainak: a fiókos barokk dongaboltozat dongájának és fiókjainak metszsvonalaira gótikus bordákat imitáló gótizáló álbordák kerülnek.

A művészettörténet tudományának fejlődése folytán támadt érdeklődés, amely a pannonhalmi építészeti együttest körülvette, már az elmúlt század folyamán a templom és kolostor műemléki helyreállításához vezetett. Ipolyi Arnold ajánlatára id. Stornó Ferenc végezte el a munkát. A kerengő restaurálására csak a templom restaurálása után, 1883 és 1886 között került sor. Munkájának ezen a szakaszán érződik, hogy Kruesz Krizosztom főapát halálával Stornó szabadabb kezet kapott, s kevésbé kötötték a szigorúbb restaurálásnak az elhunyt főapát által sokszor helyes érzéssel megkövetelt elvei. Stornónak a templom szentélyén végzett helyreállítási munkái jobbára csak a felületek átdolgozására vonatkoztak, hiteleseknek tekintendők azonban a szerkezeti elemeken túl a részletformák is. A kerengőben azonban már más a helyzet. A barokk kerengőablakok helyett a déli szárny kivételével megtartja ugyan a kőkeretes gótikus nyílásokat, azonban későgótikus stílusukhoz nem illő, saját elképzelése szerinti, koragótikus jellegű mérművekkel tölti ki azokat. A déli kerengőfolyosóban a gótikus kőkávák helyett is új, falazott kávékat épített be, melyekhez a háromosztású gótikus ablakok helyett új, kétosztású ablakok tartoznak. Nem beszélünk Stornó sajátos alkotásairól, mint az 1899-ben megépült főapáti kápolna, az északi kerengőfolyosó áttört, gótizáló attika-mellvédje stb., meg kell említenünk azonban a purista restaurálás tartózkodónak és izlésesnek éppenséggel nem nevezhető díszítőművészetét, amely unalmas, de kiabáló mustrájával beborította a kerengő boltozatait, falait, padozatát és ablakvegeit egyaránt.

A XX. század első felének építkezései nem váltak a kerengő művészi megjelenésének javára. A kolostorszárnyakra épített második emelet hátrányosan változtatta meg a kerengőudvar térarányait. A Porta Speciosa előtti boltszakaszt, melyet a ke-

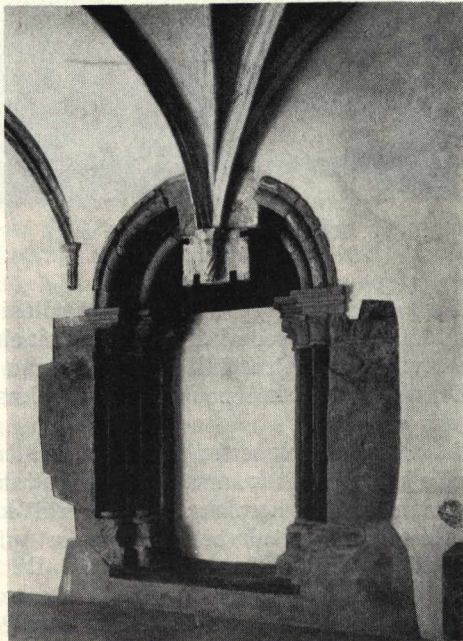
rengőfolyosók többi boltszakaszánál a díszkapu befogadása céljából lényegesen magasabbra emeltek a gótikus építők, most statikai okokból az udvar felől két ormótlan támívvvel látták el.

Az Országos Műemléki Felügyelőség 1961-ben végezte el a kerengő helyreállítását. Ennek kapcsán a már ismert emlékanyagról eltávolították az értéktelen zavaró részleteket, másrészt pedig a helyreállítással kapcsolatos helyszíni kutatás újabb értékeket hozott napvilágra. Ezek között szerepel a kerengő itt történeti sorrendben ismertetett feltárásain túl még a templom déli főhajófalának feltárása és helyreállítása is, amelynek most vált ismeretessé ritka (Oros apát építkezéseinek harmadik szakaszából való) koragótikus tagolású ablaksora. Az új feltárások olyan anyagot hoztak napvilágra a kerengőben, a kolostorudvaron és a déli templomfalon, amely a múlt századi stílszerű restaurálástól elfalazott állapota miatt mentes maradt, ezek tehát a középkori Pannonhalma leghitelesebb tanui.

Gergelyffy András

6. A refektórium bejárata feltárás közben

7. A refektórium bejárata helyreállítás után

A PANNONHALMI KERENGŐ ÉS KOLOSTORUDVAR HELYREÁLLÍTÁSA

A múlt században purista módon restaurált gótikus kerengőt és kolostorudvart 1961-ben az Országos Műemléki Felügyelőség helyreállította. Munkánkkal most a középkori, román és gótikus részletek bemutatását igyekeztünk elérni, hogy az egész együttes eredetét a helyszínen is mindenki kézzelfoghatóan érzékelhesse.

A quadratúrában végzett munka szemléletesen mutatja a magyar műemlék-védelem álláspontját a purista restaurálások megítélése és kezelése tekintetében. Gyér számban meglevő középkori emlékeink megismerése és bemutatása szükségességé

8. Kőtár részlete a román kori kerengőárkákkal

9. Kolostorudvar részlete a keleti kerengőszárny helyreállított homlokzatával

teszi ugyanis, hogy a hamis műemléki szemlélettel készült purista helyreállítások nyomait — az eredeti értékek hatásának érvényesítése érdekében — ahol csak lehet, eltávolítsuk. Ezt tettük Pannonhalmán is. Feltételezzük, hogy a középkori emlékekben gazdagabb középeurópai országoknak kevésbé van erre szükségük, mint nekünk magyaroknak.

A kutatások során előkerült „in situ” részletek bemutatását akár töredékesen és más korú részletek társaságában is általában helyesnek tartjuk. Pannonhalmán most a templom déli homlokzatán előkerült későromán ablakok ívetetét és kitöltő kváderfalazatát mutattuk be így, noha a nyílások teljes formáját a világító felületekkel együtt rekonstruálni nem tudtuk. De még eredeti középkori részletek egymásbamsződése esetében is — ha az szerkezetiileg lehetséges — igyekszünk mindkettőt megtartani. E megoldásra jellemző példa éppen a kerengőben előkerült refektóriumi kapu és gótikus boltváll együttes bemutatása, amelyeknek vizuális szétválasztását gondolatban mindenki könnyen elvégezheti. E részleteken kívül a legnagyobb gondal restauráltuk a templomba vezető XIII. századi kaput, a porta speciosát, amelynek hamis aranyozását, olajfestését és lakkozását kellett eltávolítani. Az elpusztult román kori kerengő kőfaragványjaiból a kerengőben kőtárat létesítettünk, amelyek részint a XIX. században ugyancsak restaurált templomból, részint a kolostorból származnak. A legtöbb kőrészlet a román kerengő udvar felőli ablaknyílásaihoz tartozott. Sajnos még így sem tudtuk egyértelműen eldönteni, hogy ezek csak ikerablakot, avagy többnyílású ablaksort alkottak-e.

A helyreállítással és a kőtár felállításával az eredeti román kori és gótikus részletek hatását nagy mértékben növeltük, és az ismert anyagot tovább bővítettük. Szeretnénk, ha az elkövetkezendő években a háromhajós román kori templomban hasonló jellegű helyreállításra kerülne sor, amelynek jelentősége európai viszonylatban is számottevő lehet.

Sedlmayr János

ADATOK AZ ELPUSZTULT NEMESPÉCSÉLYI TEMPLOMRÓL

Az alábbiakban négy levelet közlünk Ipolyi Arnold gazdag levelezés-hagyatékából.¹ Ezek a levelek és a negyedikhez mellékelt „Jegyzetek” az 1862-ben lebontott nemespécselyi templomra vonatkoznak. A középkornak ezt a szép és kiváltképpen a szentély hátsó falán talált festménytöredék miatt értékes emlékét Rómer Flóris közléséből ismeri a művészettörténet². A most közlésre kerülő levelekben a kortársak tudósítását olvashatjuk a templom pusztulásáról; láthatjuk a magyar művészettörténet és műemlékvédelem úttörőinek lelkes munkáját a templom megmentésére vagy legalább is rajzban való megörökítésére, ezenfelül részletes és eddig ismeretlen adatokat kapunk erről az elpusztult műemlékről. Ezért találtuk érdemesnek e levelek közlését.

Elöljáróban a levelek és Rómer Flóris tudósítása alapján röviden összefoglaljuk a templom pusztulásának történetét. 1861. októberében Rómer Flóris Nemespécselyen járt és ez alkalommal megvizsgálta a templomot és néhány vázlatot is készített róla. Röviddel ezután híre terjedt, hogy a nemespécselyi református egyházközség le akarja bontani a templomot, mert már szűknek találja azt és helyette új, nagyobb templomot kíván építtetni. Rómer az Akadémia Archeológiai Bizottsága elé vitte az ügyet és a bizottság határozata alapján Ipolyi Arnold, a bizottság titkára, munkához látott, még pedig három irányban: Írt Zala vármegye³ alispánjának és Oláh János nemespécselyi református lelkésznek a templom megmentése, illetőleg a bontás elhalasztása érdekében, egyszersmind megkereste Bergh Károly és Hencz Antal fiatal győri építészeket a templom megvizsgálása és műszaki felvétele végett. Időközben azonban megkezdődött már a templom bontása és mire Ipolyi levelei a címzettekhez értek, már csak a szentély és annak északi oldalán épült, különös alakú torony állott. Erről a helyzetről tudósít Oláh János esperes-lelkész válaszevele (I. jel alatti levél) és Bogdán Lajos szolgabírónak Zala vármegye alispánjához intézett jelentése (II. jel alatti levél), amelyet az alispán továbbított Ipolyi Arnoldhoz, és Bergh Károlynak és Hencz Antalnak Ipolyihoz írt levelei (III. és IV. jelű levelek és az V. alatti „Jegyzetek”). A bontás során tűnt elő a szentély hátsó falának festménye, melyet a két építész gondosan megtisztított a még rajta levő vakolattól, azután pedig színezett rajzot készítettek róla. Ezenkívül még több rajzot is készítettek a templomnak általuk talált állapotáról és egyes részleteiről, sőt a templomnak már lebontott részét is rekonstruálták a talált részletek és a Rómer Flóris által rendelkezésükre bocsátott vázlatok alapján.⁴ A bontással egyidejűen megkezdték az új templom alapozását is a régi templom falai körül. Ez az új templom a balatonfüredi református templom mintájára épült és 1863-ra már el is készült.⁵ A lebontott templom köveit nyilván felhasználták

I R O D A L O M A P A N N O N H A L M I C I K K H E Z

Csemegi József: A budavári koronázó főtemplom déli-keleti kapuja. Történetírás 1—1937. 393.

Levárdy Ferenc: Id. Storno Ferenc pannonhalmi működése. Klny. Soproni Szemle, 1939.

Dercsényi Dezső: szerk.: A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig. Bp. 1956. 74—76.

Levárdy Ferenc: Pannonhalma építéstörténete I—IV. Művészettörténeti Értesítő VIII-1959. 27—43, 101—129, 220—231, XI-1962. 1—23.

H. Gyürky Katalin: Pannonhalma kolostorában 1961-ben végzett régészeti kutatás. Arrabona. Győr, 1963. 121—130.

Gergelyffy András: Adatok Pannonhalma építéstörténetéhez. Arrabona. Győr, 1963. 131—153.

Kőfalvi Imre: A pannonhalmi Porta Speciosa története a kövek szemléletében. Arrabona. Győr, 1963. 135—159.

Sedlmayr János: A pannonhalmi kerengő és kolostorudvar helyreállításának elvei. Arrabona, Győr, 1963. 159—167.